

MIROŚLAW BOCHENEK*

Znaczenie traktatu monetarnego *Meditata* Mikołaja Kopernika dla rozwoju myśli ekonomicznej (w 500 rocznicę jego powstania)

Wstęp

15 sierpnia 1517 r. Mikołaj Kopernik zakończył pracę nad swoim pierwszym traktatem monetarnym, który opatrzył tytułem *Meditata*. Pięć lat później przedstawił rozszerzoną wersję projektu reformy monetarnej. W 1526 r. zredagował trzecią, jeszcze dojrzałą rozprawę, której nadano tytuł *Monete cudende ratio*. Pięćsetna rocznica powstania *Meditata* jest dobrą okazją do zajęcia się dokonaniem ekonomicznymi genialnego astronoma. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie głównych idei traktatów monetarnych M. Kopernika, ich losów oraz próba oceny roli i wpływu tych traktatów na rozwój myśli ekonomicznej.

1. Źródła zainteresowań M. Kopernika problematyką ekonomiczną

Dzięki swojemu wujkowi, biskupowi warmińskiemu Łukaszowi Watzenrode, M. Kopernik odbył studia astronomiczne, matematyczne i filozoficzne na Uniwersytecie Krakowskim, astronomiczne, humanistyczne i prawa kanonicznego w bolońskim Uniwersytecie Jurystów, nauk medycznych i starożytnych na Uniwersytecie w Padwie, a także prawa kanonicznego na Uniwersytecie w Ferrarze, na którym otrzymał stopień doktora. W okresie tym otrzymał niższe święcenia kapłańskie oraz objął kanonię warmińską. Po ukończeniu studiów w 1503 r. został

* Dr hab. Mirosław Bochenek, prof. UMK – Katedra Ekonomii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; e-mail: bochenek@umk.pl

sekretarzem biskupa Ł. Watzenrode w Lidzbarku Warmińskim oraz prowadził praktykę lekarską. Od 1510 r. pełnił obowiązki kanclerza i wizytatora dóbr kapitulnych. W 1511 r. osiedlił się we Fromborku, gdzie prowadził obserwacje astronomiczne i zarządzał gospodarstwami kapituły warmińskiej. W latach 1516–1519 oraz 1520–1522 sprawował funkcję administratora dóbr kapituły w Olsztynie. Po powrocie do Fromborka redagował *De revolutionibus*, a jednocześnie pełnił funkcje wizytatora kapituły, kanclerza i generalnego administratora diecezji warmińskiej (Sikorski 1973).

Już w 1504 r., towarzysząc biskupowi Ł. Watzenrode podczas zjazdu stanów pruskich w Elblągu, M. Kopernik przysłuchiwał się dyskusjom tego gremium nad problemem fałszowania pieniądza (Biskup 1971). Pełniąc w późniejszym okresie funkcje administracyjne w kapitule warmińskiej, Kopernik zauważył, że „podlenie monet” zakłóca porządek publiczny. Psucia pieniądza dopuszczali się nie tylko panujący w krajach ościennych, ale również polscy królowie i książęta, miasta mające prawo bicia monet (regale mennicze) oraz mincerze (Dmochowski 1923c; Arnold 1953). System pieniężny Prus za czasów Kopernika wykazywał stan rozkładu. W obiegu występowało 9 monet dobrych i 8 monet złych¹. Wiele z nich było nie tylko spodlonych, ale nawet fałszywych. Królowie polscy byli bezradni wobec napływu do Korony obcych monet, mimo obowiązywania statutów Kazimierza Wielkiego, które nakazywały stosowania jedynie dobrych w wadze monet. Monety pruskie były psute kilka razy w roku, co prowadziło do częstych zmian cen, czynszów itd. (Grażyński 1923a; Grażyński 1923b), chociaż jeszcze przed bitwą pod Grunwaldem monety krzyżackie były stabilne i lepsze od polskich (Dmochowski 1923b).

Będąc administratorem kapituły warmińskiej, M. Kopernik był zainteresowany stabilnym ustrojem monetarnym w Prusach Królewskich i w Koronie. Jako delegat kapituły uczestniczył w zjazdach stanów pruskich, które dyskutowały nad potrzebą przeprowadzenia reformy monetarnej, przede wszystkim obejmującej ujednoczenie systemu pieniężnego w całym kraju (polegające na dostosowaniu systemu pieniężnego Prus Królewskich do systemu polskiego) oraz ustanowienie dobrej monety (Cackowski 1970). Zagadnienia monetarne były więc przedmiotem szczególnej troski „komisarza Warmii” od początku administrowania kapituły, tj. od 1516 r. do ostatniego udziału w pracach komisji monetarnej sejmiku pruskiego podczas zjazdu przedstawicieli Prus Królewskich i Książęcych w Elblągu 28 października 1530 r. (Dmochowski 1923b; Gumowski 1973).

Zainteresowanie M. Kopernika sprawami monetarnymi zrodziło się nie tylko pod wpływem pełnienia funkcji administracyjno-gospodarczych i udziału w zjazdach stanów pruskich oraz występowania zjawiska psucia pieniądza, ale także innych okoliczności, m.in. atmosfery domu rodzinnego oraz wszechstronności zainteresowań i wnikliwości jego umysłu. Pochodząc z rodziny kupieckiej, na co dzień

¹ Przez monety dobre należy rozumieć monety o stabilnej i zgodnej z nominałem wartości, natomiast przez złe – monety o niższej niż nominalna wartość, czyli mniejszej zawartości kruszcu niż wskazuje ich wartość.

stykał się z problemami pieniężnymi, zdawał sobie sprawę z wagi pieniądza dla rozwoju handlu i kondycji całej gospodarki. Swoją wiedzę i doświadczenie wzbogacał podczas podróży i pobytu w Krakowie i we Włoszech. Będąc człowiekiem Renesansu, Kopernik interesował się różnymi dziedzinami wiedzy. Tworząc swój warsztat naukowy nabywał i czytał nie tylko dzieła astronomiczne, matematyczne, prawnicze i medyczne, ale również utwory literatury pięknej oraz rozprawy historyczne, filozoficzne i ekonomiczne. Kopernik był bibliofilem posiadającym bardzo bogatą bibliotekę prywatną. Pierwsze książki zakupił już w okresie studiów w Krakowie, a następnie w Bolonii i Padwie. Nie ma zgodności co do liczby dzieł jego biblioteki. Minimalne zestawienie zawiera 39 pozycji, maksymalne – kilkakrotnie więcej. W trakcie lektury własnych książek sporządzał własnoręczne zapiski. Przykładowo w mowach Cycerona zapisał, że podatki są główną siłą Rzeczypospolitej. Genialny astronom posiadał również w swoim księgozbiornie dzieła starożytnych Greków, tj. *Dzieła Platona*, *Georgiki* Hezjoda, a nawet *Oikonomikos* Ksenofonta (Jarzębowski 1971). Wspomniane dzieła są zaliczane do kanonów antycznej literatury ekonomicznej. Ich znajomość mogła być twórczą podniętą do opracowania oryginalnej, nowoczesnej teorii pieniądza oraz założeń reformy monetarnej. Okoliczność ta była dotychczas pomijana przez historyków ekonomii.

2. Kopernikowskie traktaty monetarne

Rozważania dotyczące zagadnień pieniężnych M. Kopernik zawarł w pięciu pismach, które powstawały w następującej kolejności:

- 1) *N. C. Meditata* (*Rozmyślenia*, 1517),
- 2) *Modus cudendi monetam* (*Zasady bicia monety*, 1519–1522),
- 3) *Tractatus de monetis* (*Traktat o monetach*, koniec XVI w.),
- 4) *Monete cudende ratio* (*Sposób bicia monety*, 1526),
- 5) *Felici Reich. De moneta* (*Do Feliksa Reicha. O monecie*, 1526).

Z inspiracji biskupa warmińskiego Fabiana Łuzjańskiego M. Kopernik podjął się napisania rozprawy monetarnej, którą opatrzył tytułem *N. C. Meditata*. Data 15 sierpnia 1517 r. wskazuje prawdopodobnie na dzień jej ostatecznego zredagowania. *Rozmyślenia* były pierwszym zarysem projektu reformy pieniężnej i stanowiły pierwszy szkic traktatów o monecie, przeznaczonych dla biskupa i członków kapituły warmińskiej uczestniczących w zjazdach Stanów Prus Królewskich. Zdaniem autora traktatu monety tracą na wartości, gdy do srebra dodaje się więcej miedzi lub zmniejsza się wagę monet albo łączy się te dwie przyczyny. Innym powodem spadku wartości monet jest wprowadzenie do obiegu nadmiernej ich ilości. Aby uzdrowić ten stan, należy zaprzestać bicia monet do czasu przywrócenia zgodności rzeczywistej wartości monet z ich wartością nominalną. Ubytek wartości monet następuje także pod wpływem ich używania i ścierania. Jeśli jednak wybija się nowe monety, należy zakazać posługiwania się starą. Ale największym błędem i szkodą dla kraju jest wprowadzanie nowej gorszej – o mniejszej zawar-

tości srebra – monety w celu osiągnięcia zysku, przy jednoczesnym zachowaniu w obiegu monety starej. W efekcie takiego działania zostają oszukani zarówno poddani, jak i sami rządzący. Wprawdzie ci ostatni cieszą się z doraźnego, choć skromnego zysku, ale z czasem popsute monety wrócą do nich, reprezentując niższą wartość (Kopernik 2007a).

Z ustaleń kopernikanistów wynika, że prawdopodobnie w 1519 r. M. Kopernik przygotował zmodyfikowaną wersję pierwszego traktatu monetarnego dla zjazdu Stanów Prus Królewskich. Niestety, nie jest znany termin wprowadzenia uzupełnień do zmodyfikowanego ujęcia. Przyjmuje się, że „komisarz Warmii” rozwinął ten traktat w okresie 1519–1522. Ze względu na słabą znajomość łaciny delegaci na zjazd stanów pruskich obradowali w języku niemieckim, dlatego też memoriał ten został przygotowany w wersji niemieckiej, której nadano tytuł łaciński *Modus cudendi monetam*. Prawdopodobnie tłumaczenia na język niemiecki dokonał pisarz z Gdańska. Traktat ten Kopernik przedstawił 21 marca 1522 r. w Grudziądzu podczas zjazdu Stanów Prus Królewskich oraz posłów króla Zygmunta I (Sikorski 1973; Dmochowski 1923b; Gumowski 1912; Biskup, Zygmier 2007). „Komisarz Warmii” podkreślał, że wprowadzona do obiegu nowa dobra moneta, przy jednoczesnym zachowaniu starej i złej, ulegnie zarażeniu, czyli zepsuciu, dlatego starą monetę należy wycofać (Kopernik 1923c).

U schyłku XVI w. nieznanemu pisarzu toruńskiemu przygotował łacińskie streszczenie traktatu *Modus cudendi monetam*. Traktat stanowi – według Mariana Biskupa i Leszka Zygnera – „skrót łaciński traktatu o reformie monetarnej Prus Królewskich”, któremu z czasem nadano tytuł *Tractatus de monetis (Traktat o monetach)*. Ściśle koresponduje on ze streszczeniem zjazdu Stanów Prus Królewskich, jaki odbył się w marcu 1522 r. Z uwagi na wierne oddanie sensu traktatów M. Kopernika, rozprawa ta jest zaliczana do dzieł monetarnych genialnego astronoma (Biskup, Zygmier 2007).

Najważniejszy traktat *Monete cudende ratio* – opracowany przed kwietniem 1526 r. – stanowi rozwinięcie wcześniejszych pism. M. Kopernik analizował w nim negatywne skutki psucia pieniądza (obniżania wartości pieniądza poprzez zmniejszanie zawartości kruszcu w monetach przy ich stałej wartości nominalnej), które przejawiają się w ogólnym zubożeniu, drożyznie, upadku rzemiosła i handlu zagranicznego, wzroście niepewności, ucieczce pieniądza z kraju i wreszcie upadku państwa. Przedstawił również założenia reformy pieniężnej, obejmującej m.in.: ustanowienie jednej mennicy w Koronie i Prusach Królewskich, wprowadzenie unii monetarnej, gospodarczej i politycznej wszystkich prowincji podległych polskiemu królowi, tj. Korony, Litwy i Prus, stabilizację i rewaluację waluty oraz rewaloryzację dochodów. Autor *Monete cudende ratio* był zwolennikiem silnego i stabilnego pieniądza, dobry pieniądz stanowi bowiem warunek konieczny rozwoju handlu, rzemiosła i rolnictwa, a nawet nauki i sztuk pięknych, a w konsekwencji rozwoju całego kraju. Kraj rozwinięty był jego ideałem ekonomicznym, gdyż zapewniał zaspokojenie potrzeb wszystkich stanów, czyli osiągnięcie „dobra powszechnego” (Kopernik 1923b; Kopernik 2007b). W traktacie tym M. Kopernik zawarł genialną myśl: „Gdy zaś zgoła nieodpowiednie jest wprowadzić monetę

nową i dobrą, kiedy w obiegu pozostaje nadal stara gorsza – o ileż tu bardziej pobydźzono, kiedy do dawnej, lepszej monety, pozostawionej w obiegu, wprowadzono nową gorszą, która nie tylko zaraziła dawną, ale, że tak powiem, z obiegu ją wypędziła” (Kopernik 1923b).

Ostatnim pismem poświęconym projektowi reformy monetarnej Prus Królewskich i Książęcych był obszerny list do Feliksa Reicha (*Felici Reich. De moneta*), kanonika warmińskiego z Lidzbarka, delegata na zjazd stanów pruskich, wystosowany przez M. Kopernika 8 kwietnia 1526 r. z Fromborka. W liście tym jego autor wyjaśnił kanonikowi warmińskiemu zawile problemy monetarne, zawarte w traktacie *Monete cudende ratio* (Biskup, Zygnier 2007).

3. Losy rozpraw monetarnych M. Kopernika

Kopernikaniści są zgodni, że pierwsze wersje traktatów monetarnych były redagowane po łacinie, podobnie jak inne jego prace. Odnalezione po wielu wiekach manuskrypty nie są oryginalnymi rękopisami M. Kopernika, prawdopodobnie zaginęły one bezpowrotnie. Również większość tytułów (odstępstwem były *Rozmyślenia*) nie pochodzi od autora; zostały one dopisane przez kopistów. Do naszych czasów zachowały się jedynie odpisy łacińskie i niemieckie sporządzone przez kopistów (Hoszowski 1953, Biskup, Zygnier 2007).

Niemieckie tłumaczenie traktatu *Modus cudendi monetam* Kopernik udostępnił pisarzowi rady miasta Gdańska, który wpisał go do recesu. Zachował się on do chwili obecnej w Archiwum Państwowym w Gdańsku. W 1592 r. został wydany drukiem według protokołów gdańskich. Rozprawę tę, opatrzoną tytułem *Handlung von der Münze*, zamieścił Kasper Schütz w niemieckojęzycznej kronice pruskiej pt. *Historia rerum Prussicarum*. Powtórnie został wydany w 1599 r. w Lipsku. W 1873 r. wybrane pisma administracyjno-gospodarcze wydał Franz Hipler. W 1878 r. fragmenty niektórych prac, a także – po raz pierwszy – takse chlebową z 1531 r., opublikował Maximilian Curtze. Korzystając ze źródeł gdańskich i królewieckich, w latach 1883–1884 Leopold Prowe opublikował większą część prac ekonomicznych Kopernika. Krytyczne wydanie dzieł Kopernika ukazało się w 1978 r. za sprawą E. Sommerfelda. Rękopis niemiecki odnaleziono w Archiwum Państwowym w Gdańsku. W całości odpowiada on tekstowi zawartemu w kronice K. Schütza. Dla polskiego czytelnika traktat ten został wydany po raz pierwszy w wersji łacińskiej w *Acta Tomiciana* (t. 5) w 1855 r. w Poznaniu, natomiast po łacinie i w przekładzie polskim w 1923 r. przez Jana Dmochowskiego w pracy: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o bicciu monety* (Bujak 1924; Dmochowski 1923c; Dmochowski 1923a; Lipiński 1955; Gumowski 1973; Biskup, Zygnier 2007).

Rozmyślenia miały kilka odpisów. Jedna kopia traktatu była sporządzona przez F. Reicha, kanonika kapituły warmińskiej i kustosa biblioteki warmińskiej, który wielokrotnie – wspólnie z M. Kopernikiem – reprezentował biskupa warmińskie-

go na sejmach pruskich oraz gromadził dokumenty dotyczące spraw pieniężnych, w tym traktaty M. Kopernika. Odpis ten został przekazany Radzie Gdańska. Do 1945 r. kopia ta należała do Archiwum Państwowego w Gdańsku. W 1940 r. odszukał ją Hans Schmauch i zamieścił w pracy *Nicolaus Copernicus und die preussische Münzreform*. Fotokopie wykonane przez H. Schmaucha po 1945 r. znalazły się w RFN, a po jego zgonie w 1966 r. zasiliły zbiory „Ermlandhaus” w Münster, a ich odbitki – Copernicus-Forschungsstelle w Monachium. Inne kopie łacińskie wykonano dla biskupa F. Luzjańskiego, a następnie przekazano kancelarii królewskiej Zygmunta I podczas sejmiku toruńskiego, który obradował w grudniu 1519 r. Uczestniczyli w nim król Zygmunt I, Stany Koronne oraz Rada Pruska. Jedna z kopii znalazła się w lwowskiej Bibliotece Ossolińskich. Aktualnie kopia ta wzbogaca zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Inną kopię traktatu znalazł M. Biskup w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Traktat *Meditata* został opublikowany po raz pierwszy w 1855 r. w Poznaniu w zbiorze *Acta Tomiciana*, jako *De estimatione monete*, na podstawie łacińskiej kopii sporządzonej przez F. Reicha (Gumowski 1973; Biskup, Zygmunt 2007), i pod takim tytułem funkcjonował w publikacjach przez kolejne kilkadziesiąt lat (Kopernik 1923a).

Streszczenie niemieckiej wersji traktatu *Modus cudendi monetam*, sporządzone po łacinie, nazwane później *Traktatem o monetach*, zostało wpisane pod koniec XVI w. do recesów toruńskich, przechowywanych na ratuszu Starego Miasta Torunia. Rękopis *Tractatus de monetis* pozostawał nieznany do listopada 1922 r., kiedy to Ludwik Antoni Birkenmajer i Józef Łęgowski odkryli go między protokołami pruskimi w Archiwum Miejskim w Toruniu. Memoriał ten opublikował (w wersji łacińskiej i w przekładzie polskim) w 1923 r. J. Dmochowski, natomiast rok później (po łacinie) L.A. Birkenmajer w opracowaniu *Stromata Copernicana*. Wywiezione pod koniec II wojny światowej do Niemiec archiwalia toruńskie (podobnie jak gdańskie) wróciły na pierwotne miejsce w 1947 r. (Birkenmajer 1923; Bujak 1924; Dmochowski 1923a; Gumowski 1973; Biskup, Zygmunt 2007).

Traktat *Monete cudende ratio* zachował się w trzech kopiach. Jeden manuskrypt sporządził sekretarz biskupa warmińskiego Maurycego Ferbera na zamku lidzbarskim, dlatego też kopia ta nazywana jest kopią lidzbarską i uznawana jest za najbardziej pełny i wiarygodny (z własnoręcznymi dopiskami M. Kopernika) rękopis tej rozprawy. Początkowo należał on do archiwum biskupów warmińskich w Lidzbarku. Później trafił do rąk T. Czackiego w Porycku, a następnie wzbogacił zbiory puławskie rodziny książąt Czartoryskich. Obecnie przechowywany jest w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie. Drugi manuskrypt *Monete cudende ratio* sporządził po łacinie Fryderyk Fischer, kanclerz księcia Prus Książących Albrechta. Znajdującą się w Staatsarchiv w Królewcu kopię odnalazł Jan Dmochowski. Trzecią kopię traktatu spisał Feliks Reich, który prawdopodobnie wymyślił tytuł traktatu – *Monete cudende ratio*, przejęty również przez F. Fischera. Rękopis F. Reicha został wywieziony z biblioteki warmińskiej w 1626 r. przez Szwedów do Sztokholmu i zwrócony Archiwum Państwowemu w Królewcu w 1801 r. W 1944 r. zbiory królewskie, łącznie z kopią F. Reicha oraz mate-

riałami monetarnymi sporządzonymi przez F. Fischera, zostały przewiezione do Staatliches Archivalager w Getyndze, a od 1978 r. przechowywane są w Geheimes Staatsarchiv w Berlinie. W 1801 r. manuskrypt został odkryty przez Seweryna Vatera, który przekazał jego kopię (wykonaną przez ówczesnego archiwistę królewieckiego Karola Fabera) Samuelowi Bogumiłowi Lindemu. W 1816 r. traktat został wydany po raz pierwszy po łacinie i w przekładzie polskim na łamach „Pamiętnika Warszawskiego” przez Feliksa Jana Bentkowskiego. Traktat ten, w języku łacińskim i w polskim tłumaczeniu Jana Baranowskiego, włączono do wydania jubileuszowego dzieł polskiego astronoma w 1854 r. Dziesięć lat później, tj. w 1864 r., wersję łacińską, przygotowaną przez F.J. Bentkowskiego, zamieścił Ludwik Wołowski w paryskim wydaniu traktatów monetarnych N. Oresme i M. Kopernika, uzupełniając ją przekładem francuskim. Kolejne wydania tego traktatu przygotowali w języku polskim ks. Ignacy Polkowski (w 1874 r.) i L.A. Birkenmajer (w 1920 r.), natomiast w oryginale łacińskim i w przekładzie polskim w 1923 r. – J. Dmochowski (Polkowski 1873; Skimborowicz 1873; Bujak 1924; Dmochowski 1923c; Lewiński 1924; Gumowski 1973; Biskup, Zygnier 2007; Wołowski 1864). Po utworzeniu w 1954 r. Zakładu Historii Nauki PAN, a następnie Pracowni Badań Kopernikańskich w 1958 r., podjęto prace nad wydaniem *Dzieł wszystkich M. Kopernika*. Zawierający pisma ekonomiczne i administracyjne tom *Pism pomniejszych* został wydany w postaci facsimile dokumentów w 1992 r. Natomiast traktaty opracowane naukowo przez Mariana Biskupa i Leszka Zygnera ukazały się w wersji łacińskiej i polskiej w 2007 r.

Kopia listu *Do Feliksa Reicha. O monecie* znajdowała się w foliale sporządzonym przez F. Reicha. Wywieziony z biblioteki warmińskiej w 1626 r. przez Szwedów do Sztokholmu, w 1801 r. wrócił do Archiwum Państwowego w Królewcu, gdzie przebywał do 1944 r. Po raz pierwszy został on opublikowany po łacinie i w przekładzie polskim z licznymi opuszczeniami wraz z rozprawą *Monete cudente ratio* w 1854 r. przez J. Baranowskiego, natomiast w wersji poprawionej i uzupełnionej w 1923 r. przez J. Dmochowskiego. Podobnie jak *Meditata*, jego kopia znajduje się w zbiorach H. Schmaucha w Münster (Dmochowski 1923c; Dmochowski 1923a; Gumowski 1973; Biskup, Zygnier 2007).

4. Kontrowersje wokół autorstwa i nazwy prawa gorszego pieniądza

Traktaty monetarne M. Kopernika – jak wynika z wcześniejszych ustaleń – przez długi czas pozostawały w rękopisach i nie były znane w szerszych kręgach naukowych. Najważniejszymi dokonaniem ekonomicznymi genialnego astronoma było przedstawienie projektu naprawy systemu monetarnego Rzeczypospolitej oraz samodzielne odkrycie prawa obiegu pieniądza. Propozycje zmian systemu pieniężnego Korony przedstawione przez Kopernika, ze względu na radykalny charakter, nie zostały uwzględnione w reformie przeprowadzonej przez króla

Zygmunta I Starego. Odkryta przez genialnego astronoma prawidłowość głosi, że gdy w obiegu cyrkulują monety o jednakowym nominale, lecz niejednakowej wartości wewnętrznej, tj. „lepsze”, czyli o większej zawartości kruszcu, i „gorsze”, czyli o mniejszej zawartości kruszcu, wówczas monety gorsze wypierają z obiegu monety lepsze. Chociaż M. Kopernik precyzyjnie sformułował i dogłębnie wyjaśnił omawiane prawo, to jednak w literaturze światowej ojcostwo tego prawa niemal powszechnie było i jest przyznawane angielskiemu bankierowi Thomasowi Greshamowi (1519–1579), rzadziej francuskiemu biskupowi i uczoneму nazywanemu w literaturze polskiej Mikołajem Oresmusem (ok. 1320–1382), a tylko sporadycznie Mikołajowi Kopernikowi.

Nasuwa się więc pytanie, komu należy przyznać ojcostwo tego prawa. Jest to ważna kwestia, gdyż omawiane prawo zajmuje szczególne miejsce w historii myśli ekonomicznej. Jest to bowiem – jak zauważył Janusz Górski – pierwsza opisana prawidłowość ekonomiczna, czyli najstarsze prawo ekonomiczne (Górski 1976, Górski 1984). Natomiast kanadyjsko-amerykański ekonomista światowej sławy – John Kenneth Galbraith stwierdził, iż „jest to chyba jedyne prawo ekonomiczne, którego nigdy nie kwestionowano, dlatego zresztą, że nigdy nie było od niego poważnego wyjątku”. Wynika to z natury ludzkiej, gdyż „ludzie – jeżeli mają możliwość wyboru – zachowują to, co najlepsze, dla siebie i dla tych, których najbardziej kochają” (Galbraith 1982).

Zacznijmy od poglądów T. Greshama. W 1559 r., czyli ponad 30 lat po napisaniu ostatniego traktatu przez M. Kopernika, T. Gresham przedstawił młodej królowej Anglii – Elżbiecie I traktat pod tytułem *Memorandum for the Understanding of the Exchange (Memorial o zrozumieniu kursów walutowych)*, w którym opisał skutki zmniejszenia ilości czystego złota w monetach flamandzkich i obniżenia kursu przeprowadzonego przez króla Anglii Henryka VIII, polegające na odpływie złota z tego kraju i pozostaniu w obiegu monet gorszych. T. Gresham twierdził, że z dwóch cyrkulujących obok siebie rodzajów monet posiadających równą – prawnie ustaloną – siłę nabywczą na podstawie ich tworzywa, za wartościowsze uważa się te monety, które znikają z obiegu i są tezauryzowane. W piśmie T. Greshama pojawiła się myśl o ucieczce z obiegu monet dobrych i pozostawieniu złych. Lepsze monety są wywożone za granicę lub przetapiane na kruszec. Jednakże w *Memorandum* nie ma sformułowania opisującego zjawisko wypierania z obiegu monety dobrej przez monetę złą, gdy w obiegu cyrkulują dwie monety. Powyższego prawa w pismach angielskiego kupca i bankiera doszukał się, mimo jego braku, szkocki prawnik i ekonomista H.D. Macleod (Roover 1965; Lipiński 1975; Lipiński 1956b).

Rzeczywiście, autorem zamieszczenia panującego w literaturze ekonomicznej od ponad 150 lat był szkocki prawnik i ekonomista Henry Dunning Macleod, który w pismach angielskiego kupca i bankiera „doczytał” się prawa wypierania z obiegu monety dobrej przez monetę złą, gdy w obiegu cyrkulują dwie monety. W opublikowanej w 1858 r. pracy *Elements of Political Economy* H.D. Macleod nie tylko „odkrył” bezpodstawnie w *Memoriale* Greshama prawo wypierania pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy, lecz także wprowadził nazwę „prawo Greshama” (Macleod 1858).

Pomysł przyznania ojcostwa tego prawa T. Greshamowi przyjął się stosunkowo szybko wśród autorów prac ekonomicznych. Wynikało to głównie z pozycji ekonomii angielskiej, która od samego początku zdominowała światową myśl ekonomiczną. Określenie „prawo Greshama” zadomowiło się na trwałe w literaturze ekonomicznej. Terminem tym posługiwali się m.in.: Joseph A. Schumpeter (1965), Charles Gide (1929), Irving Fisher (1920), Simon Newcomb (1885), Adam A. Krzyżanowski (1910, 1911, 1922), Jerzy Fierich (1958) oraz Oskar R. Lange (1959).

W dwutomowej książce pt. *The Theory of Credit*, wydanej w latach 1889–1890, H.D. Macleod utrzymał wcześniejsze stanowisko. Interpretując myśli T. Greshama o pozostawianiu w obiegu monet gorszych, a eksporcie i gromadzeniu lepszych, H.D. Macleod stwierdził, że oznaczają one wyciąganie dobrej monety z obiegu przez złą monetę (Macleod 1890).

W drugim wydaniu *The Theory of Credit* z 1894 r. H.D. Macleod prawdopodobnie chciał – jak podał J. Dmochowski – naprawić swój błąd sprzed 36 lat. Zaprezentował wówczas obszernie traktat M. Kopernika oraz wskazał na jego znaczenie dla nauki ekonomii. H.D. Macleod miał świadomość, że to z jego pochopnej i nieprzemyślanej inicjatywy w literaturze ekonomicznej zadomowił się termin „prawo Greshama”. Jego pomyłka wynikała z faktu, że wypieranie z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy znali wcześniej Arystofanes i M. Kopernik (Dmochowski 1923c).

Zamieszanie powstałe po wprowadzeniu nazwy „prawo Greshama” przez H.D. Macleoda mogło zostać sprostowane po wznowieniu rozpraw M. Oresmiusza i M. Kopernika w 1864 r. przez Ludwika Wołowskiego. Wydając traktaty monetarne M. Oresmiusza i M. Kopernika w języku francuskim i po łacinie (*Traictie...* 1864) L. Wołowski udostępnił je nauce światowej. Niestety, dominacja ekonomii angielskiej po raz kolejny dała o sobie znać. Prawdopodobnie H.D. Macleod zapoznał się z traktatami M. Oresmiusza i M. Kopernika, jednakże jego stanowisko nie uległo radykalnej zmianie. W pracy pt. *The History of Economics*, wydanej w 1896 r., H.D. Macleod stwierdził, że skoro prawo to odkryli wcześniej wspomniani uczeni, należy nazwać je „prawem Oresmiusza, Kopernika i Greshama” (Lipiński 1975; Lipiński 1956b).

Niektórzy ekonomiści, numizmatycy i historycy uważają z kolei, że pierwszeństwo odkrycia tego prawa należy się Mikołajowi Oresmiuszowi. W dziele *Tractatus de origine, natura, jure et mutationibus monetarum* (Traktat o pochodzeniu, naturze i przemianach monet), francuski biskup i uczony, którego wszechstronność zainteresowań nie ustępowała M. Kopernikowi, poruszył problem fałszowania, czyli przeszacowywania wartości monet na masową skalę przez panujących. Traktat ten M. Oresmiusz pisał po łacinie w latach 1355–1358, został on przetłumaczony na język francuski w latach 1358–1360, a opublikowany po jego śmierci w 1484 r. W następnych wiekach traktat popadł w zapomnienie i dopiero po 500 latach odkryli go: w 1857 r. – F. Meunier; w 1863 r. – W. Roscher; a w 1864 r. – L. Wołowski. W swojej rozprawie Oresmiusz stał na stanowisku, że podstępne fałszowanie monet (przez zmniejszanie wagi lub dodawanie miedzi), dyktowane chciwością,

wprowadza do gospodarki kraju niepewność, zamieszanie na rynku i rozregulowanie mechanizmów gospodarczych. Monety z dnia na dzień tracą wartość, co sprawia, że w tym samym czasie, ale w różnych miejscach „te same” monety mają inną wartość. Co więcej, dla uczestników transakcji nie jest znana ich rzeczywista wartość. Utrudnia to handel, rodzi spory, trudności rozliczeń i nadużycia. To powoduje – mimo działań ochronnych – wywóz złota za granicę, gdzie jego wartość jest stała. W dłuższym okresie psucie monet powoduje kurczenie się handlu, który kieruje się w stronę krajów posiadających pieniądze dobre i pewne (Oresme 1932).

Badania nad dziełem francuskiego uczonego – co wykazał m.in. Edward Lipiński – wskazują, że jego traktat wydany przez L. Wołowskiego nie zawiera tekstu oryginalnego, lecz tekst zmieniony przez kopistę z XIV w., który dopisał fragment dotyczący zastępowania przez władcę pieniądza lepszego pieniądzem gorszym (Lipiński 1956b). Z powyższego wynika, że M. Oresmiusz nie zamieścił w swym *Tractatus* prawa wypierania z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy (Głąbiński 1939)².

Istotny wkład w ustalenie ojcostwa tego prawa wniósł angielski historyk, biograf i polityk, lord Thomas Babington Macaulay, który wydobył z zapomnienia, po dwudziestu trzech wiekach, oryginalne stwierdzenie Arystofanesa na temat wypierania z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy. W monumentalnym dziele *History of England*, wydanym w latach 1847–1855, pisząc o fałszerstwach monet w Anglii, T.B. Macaulay zamieścił fragment *Żab* Arystofanesa oraz przyznał temu twórcy pierwszeństwo spostrzeżenia zjawiska wypierania pieniądza lepszego przez gorszy (Macaulay 1898).

Fragment rozważań T.B. Macaulaya, traktujący o zjawisku opisanym przez Arystofanesa, w całości został zamieszczony w najważniejszej pracy Rudolfa Hilferdinga pt. *Das Finanzkapital (Kapitał finansowy)*, z 1910 r. (Hilferding 1927). W późniejszym okresie na ekonomiczne odkrycie Arystofanesa wskazywali m.in.: Charles Gide (1929), Jan Dmochowski (1923c), Józef Rutkowski (1953) oraz Kazimierz Studentowicz (1980). Wedle Ch. Gide’a stwierdzenie Arystofanesa zawiera cechę dziwaczności, jakoby ludzie bardziej woleli złe pieniądze niż dobre. Bliższe rozpoznanie tego zjawiska wskazuje jednak, że człowiek zawsze wybiera dla siebie lepszy wytwór, owoc, zegarek lub pieniądz, dlatego do obiegu wpuszcza pieniądz gorszy. Również w tym prawie znajduje zastosowanie zasada hedonistyczna – stwierdził francuski ekonomista i dodał, że prawo to sprawdza się nie tylko w warunkach bimetalizmu, ale także w przypadku pieniędzy wycofanych już z obiegu, czyli nieważnych (Gide 1929).

Arystofanes jest uważany za najwybitniejszego komediopisarza greckiego oraz wnikliwego obserwatora życia społeczno-gospodarczego. W komedii *Żaby (Bátrachoi)*, wystawionej na ateńskim święcie Dionizosa w 405 r. p.n.e., Arystofanes

² Natomiast według Edwarda Taylora powyższe prawo należy przypisać właśnie Oresmiuszowi i Buridanowi, a nie Greshamowi i Kopernikowi (Taylor 1957). Z kolei Jerzy Fierich twierdził, że w traktacie Oresmiusza znajduje się zaczątek prawa Greshama (Fierich 1958).

poruszył problem niebezpiecznego, ale permanentnie praktykowanego procederu psucia pieniądza oraz, jako pierwszy, opisał – choć jeszcze niezbyt precyzyjnie, ale trafnie – zjawisko wypierania z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy. Autor komedii pisał:

„...Często na myśl mi przychodzi, że się dziwnie w mieście dzieje:
zły i dobry obywatel takie muszą przejść koleje,
jak moneta stara, dawna i wybite świeżo złoto.
Bo zaiste pieniądz stary – starą, szczerą błyszczy cnotą
i wśród innych najpiękniejszym jest uznany, bez uchyby,
u Hellenów i gdziekolwiek ludzkie ciągną się siedziby;
lecz, acz czysty dźwięk posiada i na prawą tłoczon modłę,
wycofujem go z obiegu, a bijemy kruszce podłe...” (Arystofanes 1955).

Grecki komediopisarz nie tylko zanotował nową prawidłowość ekonomiczną, ale również poddał krytyce te praktyki oraz widział w nich zagrożenie dla społeczeństwa i państwa ateńskiego. Niestety, w następnych stuleciach odkrycie Arystofanesa umknęło uwadze obserwatorów i badaczy życia gospodarczego.

Przypuszczalnie za sprawą T.B. Macaulaya spostrzeżenia Arystofanesa na temat psucia pieniądza i wypierania z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy dotarły do H.D. Macleoda, ale nie wywołały żadnej reakcji (Dmochowski 1923c).

5. Uwagi polskich uczonych do traktatów kopernikańskich

Chociaż pod względem wnikliwości i sposobu ujęcia badanych zagadnień gospodarczych M. Kopernik znacznie wyprzedził swoją epokę, to jednak jego prace szybko zostały zapomniane. Poszukiwaniami traktatów monetarnych pierwsi zajęli się – jak wynika z przedstawianych wyżej ustaleń – kopernikaniści, głównie historycy astronomii i matematyki. Dopiero później do tego grona dołączyli ekonomiści i numizmatycy. Od połowy XIX w. do chwili obecnej poglądy ekonomiczne M. Kopernika były przedmiotem badań kilkudziesięciu autorów³.

Pierwszym, który odkrył Kopernika-ekonomistę, znawcę zagadnień pieniężnych, był Dominik Szulc. Badacz ten przedstawił rozważania M. Kopernika na temat skutków fałszowania monet oraz niektóre aspekty jego projektu reformy monetarnej, a szczególnie potrzebę ograniczenia liczby mennic, po jednej w Koronie i w Prusach. D. Szulc uważał, że projekt ten nie zyskał aprobaty z powodu protestów miast pruskich (Szulc 1855).

³ Ze względu na ramy niniejszego artykułu poniżej zostały przedstawione jedynie najważniejsze stanowiska dotyczące traktatów monetarnych M. Kopernika.

Z okazji czterechsetnej rocznicy urodzin wielkiego astronoma Julian Dunajewski przedstawił w 1873 r. referat pt. *Słowo „O zasadach bicia monety” (Ratio cudendae monetae) Mikołaja Kopernika*, będący pierwszą polską naukową analizą jego traktatu. J. Dunajewski podkreślał, że celem rozprawy M. Kopernika była chęć naprawy systemu pieniężnego w całej Rzeczypospolitej. Jednocześnie przestrzegał przed wprowadzeniem dobrych monet, gdy w obiegu krążą złe, gdyż złe zarażają dobre (Dunajewski 1873).

Na początku XX w. nastąpił wzrost zainteresowania rozprawami monetarnymi M. Kopernika. Pierwszym polskim uczonym, który zauważył odkrycie prawidłowości wypierania z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy dokonane przez M. Kopernika był Adam Szelański. Uznał on traktat M. Kopernika *De monete cudende ratio* za najwybitniejszą rozprawę ekonomiczną polskiego Odrodzenia. Twierdził, zgodnie z którym zła moneta wypiera z obiegu dobrą monetę, nadano godność prawa, które nazwano „prawem Greshama”. Ponieważ traktat Kopernika powstał przed pismem angielskiego bankiera, pierwszeństwo należy się polskiemu astronomowi. Chociaż Kopernik rozważał kwestie monetarne głębiej i szerzej, odkrył prawo obiegu pieniądza, to jednak pozostawał w cieniu tych, których wyprzedził (Szelański 1902).

Edward Strasburger uznał traktat monetarny Kopernika za najwybitniejszą rodzimą rozprawę ekonomiczną XVI stulecia⁴. Traktat monetarny genialnego Polaka ukazał się 32 lata przed listem T. Greshama, a mimo to odkryta przez niego prawidłowość przypisywana jest angielskiemu kanclerzowi i nazywana prawem Greshama (Strasburger 1918).

Henryk Radziszewski stał na stanowisku, że zajęcie się problemami pieniężnymi przez M. Kopernika stanowiło przejaw troski genialnego astronoma o dobro publiczne. Nazywanie prawa obiegu pieniądza imieniem Greshama jest nieuzasadnione, gdyż trzydzieści kilka lat przed nim prawo to sformułował polski astronom w rozprawie *O najlepszym sposobie wybijania monety*. Poprawną nazwą jest określenie „prawo Kopernika” (Radziszewski 1919).

W 1923 r., z okazji 450 rocznicy urodzin M. Kopernika, nastąpił wybuch zainteresowania jego twórczością ekonomiczną. Zdaniem Jana Dmochowskiego zjawisko wycofywania z rynku monet dobrych i pozostawiania jedynie złych pierwszy zaobserwował już w starożytności Arystofanes. Najcenniejszym elementem teorii Kopernika jest zagadnienie skutków przeszacowywania wartości monet, a także program reformy monetarnej. Zasługi astronoma-ekonomisty na polu odkrycia, wyjaśnienia i precyzyjnego sformułowania prawa wypierania z obiegu monet dobrych przez złe są wystarczającą podstawą do uznania go za twórcę prawa nazywanego niesłusznie prawem Greshama. Kopernik wiedział, że prawo to działa zawsze i jego wskazówki można wykorzystać przy każdej naprawie systemu pieniężnego (Dmochowski 1923c, Dmochowski 1923b).

Michał Grażyński stał na stanowisku, że Kopernik trafnie sformułował prawo Greshama na podstawie własnych obserwacji, ale ogólne sformułowanie tego pra-

⁴ Podobny pogląd głosił Stanisław Głąbiński (1905, 1913, 1939).

wa jest dziełem Greshama (Grażyński 1923a). Jednocześnie autor ten twierdził, że trzy traktaty M. Kopernika należą do najbardziej wartościowych pozycji polskiej literatury ekonomicznej XVI w., a nawet stanowią punkt szczytowy w myśli ekonomicznej polskiego Odrodzenia (Grażyński 1923b).

Według Franciszka Bujaka koncepcja M. Kopernika, ze względu na wysokie walory naukowe, zapewniła mu trwałe miejsce w historii ekonomii. Problemy monetarne genialny astronom rozpatrywał jedynie z ekonomicznego punktu widzenia, bez jakiegokolwiek moralizatorstwa. Jego wywody, wsparte wynikami własnych badań historycznych, charakteryzuje niemal matematyczna precyzja, lakoniczny i zwięzły język. Celem projektu reformy monetarnej była naprawa stosunków monetarnych. Kopernik samodzielnie sformułował – niezależnie od poprzedników – prawo wypierania z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy oraz dokonał wszechstronnej analizy tego zjawiska. W związku z tym Bujak twierdził, że prawo to powinno nosić nazwisko Kopernika, ale stosował nazwę „prawo gorszego pieniądza”, natomiast preferował termin „prawo złej monety” (Bujak 1924).

Zofia Daszyńska-Golińska wskazywała, że genialny Polak nie tylko odkrył powyższe prawo, ale również stworzył całościową teorię. M. Kopernik podkreślał, że pieniądz powinien służyć jedynie celom wymiany, a nie stanowić źródła dochodów monarchy. Zasada Kopernika działa zarówno w systemie jednokruszcowym, jak i dwukruszcowym. Nie mniejszą zasługą astronoma jest projekt reformy monetarnej, obejmującej m.in. unię monetarną i ustanowienie dwu mennic w całej Rzeczypospolitej (Daszyńska-Golińska 1924).

Aleksander Władysław Zawadzki uważał, że chociaż M. Kopernik nie odkrył nowego prawa, to jednak wykazał jego pierwszorzędne znaczenie dla prowadzonej polityki pieniężnej, dla skuteczności reformy monetarnej. Jako pierwszy zauważył, że pieniądz stanowi podstawowy czynnik rozwoju gospodarczego kraju oraz decyduje o dobrobycie całego społeczeństwa. Według A.W. Zawadzkiego „prawo dwu monet”, nazwane także „prawem o dobrej i złej monecie”, znał już Arystofanes i opisał je w *Zabach*. Kopernik⁵ umiejętnie wykorzystał powyższe prawo do projektu reformy monetarnej oraz wyjaśnił znaczenie rozwiązań ekonomicznych dla sposobu funkcjonowania państwa (Zawadzki 1933).

Po II wojnie światowej pojawiła się kolejna fala badań traktatów monetarnych M. Kopernika. Henryk Dunajewski twierdził, że T. Gresham opisał jedynie zjawisko wywozu złotych funtów za granicę, natomiast Arystofanes – zjawisko wypierania monety dobrej przez monetę złą. Same opisy trudno uznać za prawo ekonomiczne. Kopernik zaś uogólnił i uzasadnił to zjawisko, sformułował prawo obiegu pieniądza, wskazał jego przyczyny oraz wyciągnął wnioski dla praktyki (Dunajewski 1953, Dunajewski 1957).

Stanisław Hoszowski wskazał na istnienie jednej rozprawy monetarnej M. Kopernika, ale w kilku wersjach, które różnią się jedynie zakresem i stopniem kon-

⁵ Zarówno w opracowaniach kopernikanistów, jak i w pracach M. Kopernika nie ma żadnych przywołań ani wzmianek, które świadczyłyby o jego znajomości poglądów ekonomicznych Arystofanesa i M. Oresmiusza.

kretyzacji. Każda z nich zawiera teoretyczny wstęp z ogólnymi zagadnieniami pieniądza, część historyczną, obejmującą stan pruskiego systemu monetarnego, oraz część praktyczną z założeniami reformy monetarnej. Memoriał zawiera więc opracowaną samodzielnie i podbudowaną teoretycznie propozycję uzdrowienia pieniądza. Prawo obiegu pieniądza Kopernik sformułował na podstawie badań historycznych. Jego koncepcja stanowiła zaczątek dla rozwoju myśli ekonomicznej w Polsce (zapoczątkował polską literaturę merkantylistyczną), jednak jego rozprawy nie wywarły większego wpływu na ówczesne stosunki gospodarcze, na politykę gospodarczą, a także na literaturę ekonomiczną w Polsce. Późniejszy rozwój stosunków gospodarczych potwierdził trafność jego koncepcji, S. Hoszowski podkreślił również, że dzięki badaniom polskich ekonomistów ustalono należne Kopernikowi miejsce w rozwoju myśli ekonomicznej (Hoszowski 1953a; Hoszowski 1953b; Hoszowski 1975).

Zdaniem Edwarda Lipińskiego prawo wypierania z obiegu dobrego pieniądza najtrafniej sformułował M. Kopernik, dlatego też łączenie tego prawa z M. Oresmusem i Greshamem jest poważnym nadużyciem (Lipiński 1955; Lipiński 1956b; Lipiński 1975). Uznał również, że działaniu tego prawa podlegają wszystkie rodzaje pieniądza (Lipiński 1956a).

Zdzisław Sadowski potwierdził słuszność przestroż M. Kopernika na temat skutków psucia pieniądza, do których zaliczył: wzrost cen nominalnych, zastój wymiany towarowej, ubożenie i bankructwa ziemiaństwa, regres gospodarki czynszowej i kapitału handlowego, załamanie finansów centralnych, prowadzące do destrukcji władzy państwowej i rozkładu państwa oraz zastoju całej gospodarki. Oryginalnym odkryciem Kopernika było sformułowanie zależności dobrobytu społecznego od stanu systemu pieniężnego. Zdrowy system pieniężny prowadzi do rozwoju gospodarczego oraz dobrobytu, chaos monetarny wywołuje kryzys i ubożenie. Także jako pierwszy podjął kwestię relacji wartości złota do srebra. Jednocześnie Z. Sadowski podważył słuszność twierdzenia M. Kopernika o powszechnych korzyściach z naprawy monety, gdyż rewaluacja prowadzi najczęściej do depresji oraz stanowi ciężar trudny do udźwignięcia przez słabsze grupy społeczne. Wątpliwy jest również pogląd o sformułowaniu przez M. Kopernika prawa ekonomicznego. Autor ten uważał, że obiektywne prawidłowości ekonomiczne odkryto dopiero w kapitalizmie. Sformułowanie Kopernika w tej sprawie było raczej luźną uwagą (Sadowski 1964).

Według Mariana Gumowskiego teoria monetarna polskiego astronoma oceniana była przesadnie pochlebnie. Potencjalnych krytyków koncepcji monetarnych M. Kopernika krępowały jego zasługi astronomiczne oraz dokonanie rewolucji naukowej. Genialny astronom nie dostrzegł sprzeczności interesów klasowych. Właściciele ziemscy domagali się dobrych monet, czynszownicy – złych. Ponadto analizy Kopernika dotyczące monet pruskich były zbyt powierzchowne. Niektóre jego postulaty reformy monetarnej były sprzeczne z zamierzeniami króla polskiego, dążącego od unii monetarnej Korony, Litwy i Prus; Kopernik chciał zachować własną walutę pruską, istotnie różniącą się od polskiej. Jednak najsłabszym ogniwem jego projektu była rezygnacja z postulatu wprowadzenia silnej monety.

Mimo uzasadniania konieczności naprawy monet astronom-ekonomista przystał na próbę, jaką stosowano w czasach apogeum psucia monet. Ostatecznie reformę monetarną z 1528 r. przeprowadzono według bardziej praktycznego projektu Josta Deciusa (Gumowski 1973).

Z okazji pięćsetnej rocznicy urodzin astronoma, w 1973 r. ponownie wzrosło zainteresowanie jego dziełami ekonomicznymi. Jan Czarkowski uważał, że poglądy ekonomiczne M. Kopernika stanowią nie tylko szczytowe osiągnięcia polskiej myśli początku XVI w., ale również wyprzedziły światową myśl ekonomiczną o blisko 250 lat. Jego analizę wpływu pieniądza na rozwój gospodarczy kraju docenił i wyjaśnił dopiero w pierwszej połowie XX w. John Maynard Keynes. Kopernik powtarzał wielokrotnie w swych traktatach odkryte przez siebie prawidłowości, aby podkreślić, że są to obiektywne prawa rządzące obiegiem pieniądza oraz że działają one zawsze, gdy w obiegu występują jednoimienne monety lepsze i gorsze (Czarkowski 1973a; Czarkowski 1973b).

Wiktor Boniecki zwrócił uwagę, że memoriały pieniężne M. Kopernika miały spełnić cel praktyczny, a stały się oryginalnymi naukowymi rozprawami ekonomicznymi, bez jakichkolwiek naleciałości etycznych, teologicznych i prawnych oraz cytatów poprzedników. Kopernik przestrzegał przed działaniem obiektywnego prawa, które wywoła ucieczkę z kraju dobrego pieniądza. Z ustaleń astronoma wynika, że prawo to może działać zarówno w monometalizmie, jak i bimetalizmie (Boniecki 1975).

Jerzy Drohomirecki uważał, że sformułowana przez naszego astronoma prawidłowość ma charakter przyczynowo-skutkowy i obiektywny, oznaczający nieuchronną eliminację monet lepszych z obiegu, gdy tylko w cyrkulacji znajdują się monety o różnej wartości, ale jednakowym nominale. Znaczące było również odkrycie przez M. Kopernika zależności przyczynowo-skutkowej między ilością podlonych monet a wzrostem cen, czym wyprzedził późniejszych znawców pieniądza. Kopernik rozważał również znaczenie pieniądza w gospodarce, jego stabilności, mechanizmu ustalania cen i ich wpływu na całokształt procesów gospodarczych. Polski astronom stał się więc rzecznikiem nowoczesnej myśli ekonomicznej (Drohomirecki 1975).

Podsumowanie

Pierwszy traktat monetarny *Meditata* był w pełni samodzielny i oryginalny dziełem ekonomicznym M. Kopernika. Swoje rozważania Kopernik oparł wyłącznie na argumentach ściśle ekonomicznych, a nie – wzorem starożytnych i średnio-wiecznych poprzedników – etyczno-prawnych. Przedstawił swój punkt widzenia na problem fałszowania monet, z jakim zmagali się ówczesne społeczeństwa, które posługiwały się pieniądzem kruszcowym, a także zaproponował działania naprawcze w postaci projektu reformy monetarnej. Zawarte w nim idee oraz zastosowana metoda badań zapewniły M. Kopernikowi trwałe miejsce w polskiej i światowej

myśli ekonomicznej. Dzień 15 sierpnia 1517 r., będący datą ukończenia tego traktatu, jest dniem powstania pierwszego polskiego – napisanego przez genialnego Polaka – dzieła ekonomicznego, a tym samym dniem narodzin polskiej myśli ekonomicznej, jej chlubnym początkiem.

Rozmyślenia były pierwszą wersją rozprawy poświęconej zagadnieniom pieniężnym. W kolejnych wersjach M. Kopernik modyfikował, precyzował i rozwijał zawarte w nich koncepcje. Astronom-ekonomista przeprowadził gruntowną analizę roli pieniądza w gospodarce oraz wykazał negatywne skutki psucia pieniądza, formułując przy tym prawo ekonomiczne mówiące o wypieraniu z obiegu pieniądza lepszego przez pieniądz gorszy. Kopernik bez wątplenia wniósł największy wkład w wyjaśnienie tego prawa, to jednak pierwszy jego zapis należy do Arystofanesa. Prawdopodobnie polski astronom odkrył tę prawidłowość niezależnie od greckiego komediopisarza. Fakt ten nie umniejsza zasług Kopernika w tej dziedzinie. Odkrycie i sformułowanie tego prawa jest klasycznym przykładem odkrycia wielokrotnego, dokonanego niezależnie od siebie w różnych ośrodkach, w odstępie niemal dwóch tysięcy lat. Z powyższego wynika, że określenie „prawo Greshama” jest określeniem mylącym i nieuzasadnionym. Ze względu na niezaprzeczalne zasługi w jego wyjaśnieniu, dopuszczalne byłoby określenie „prawo Kopernika”, jednakże z uwagi na pierwszeństwo przysługujące greckiemu komediopisarzowi – „prawo Arystofanesa”. Interesującą propozycją było określenie: „prawo złego pieniądza”. Wydaje się jednak, że nazwa ta jest nieprecyzyjna. Nazwa ta wskazuje, że prawo to dotyczy pieniędzy dobrych i złych. Określenie „pieniądz zły” może oznaczać, że pieniądz ten nie pełni należycie swoich funkcji. Jeśli jednak pieniądze te krążą w obiegu, są przyjmowane przez kontrahentów, tzn. że nie są złe, że nie śmierdzą – jak powiedział rzymski cesarz Wespazjan – *pecunia non olet*. W nazwie tego prawa powinna znaleźć się względna ocena pieniądza, czyli pieniądz gorszy. Najbardziej trafnym określeniem, wnikającym w istotę zjawiska, jest więc nazwa: „prawo gorszego pieniądza”.

Chociaż we wszystkich wersjach rozprawy monetarnej M. Kopernika nie brakuje błędów i niekonsekwencji, to jednak są one zaliczane do najpiękniejszych kart polskiej ekonomii. Mimo to przez kilka stuleci poszczególne wersje pozostawały zapomniane. Sukcesywnie odkrywane i wydawane wzbudzały zainteresowanie kolejnych pokoleń ekonomistów, numizmatyków, historyków nauki oraz przedstawicieli innych dyscyplin. Myśli M. Kopernika permanentnie inspirowały do wielopłaszczyznowych badań i dywagacji. Przypominano ich walory i nieprzemijające idee oraz wytykano słabości i niedociągnięcia. W trwającej – z pewnymi przerwami – ponad 160 lat debacie głos zabrało kilkuset badaczy z kraju i zagranicy. Debata wokół traktatów monetarnych M. Kopernika jest najdłuższą debatą w historii polskiej myśli ekonomicznej, jakiej nie doświadczył inny autor polskiej rozprawy ekonomicznej.

Tekst wpłynął: 10 lipca 2017 r.

Bibliografia

- Arnold S., *Podłoże gospodarczo-społeczne polskiego Odrodzenia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1953.
- Arystofanes, *Żaby*, Ossolineum, Wrocław 1955.
- Birkenmajer L.A., *Mikołaj Kopernik jako uczonek, twórca i obywatel w 450-tą rocznicę jego urodzin*, PAU w Krakowie, Kraków 1923.
- Biskup M., *Działalność publiczna Mikołaja Kopernika*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1971.
- Biskup M., Zygmunt L., *Pisma ekonomiczne i administracyjne*, w: M. Kopernik, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007.
- Boniecki W., *Poglądy ekonomiczne Mikołaja Kopernika*, w: *Studia z historii myśli społeczno-ekonomicznej (W 500 rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika)*, red. W. Boniecki, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe nr 24, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1975.
- Bujak F., *Traktat Kopernika o monecie*, w: *Mikołaj Kopernik. Księga zbiorowa wydana częściowo z zasiłku Wydziału Nauki Ministerstwa W. R. i O. P.*, Lwowski Komitet Obchodu 450 Rocznicy Urodzin M. Kopernika – Książnica Polska Towarzystwa Naucz. Szkół Średnich i Wyższych, Lwów–Warszawa 1924.
- Cackowski S., *Mikołaj Kopernik jako ekonomista*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1970.
- Czarkowski J., *Myśl ekonomiczna Mikołaja Kopernika*, PWN, Warszawa–Kraków 1973a.
- Czarkowski J., *Poglądy monetarne Mikołaja Kopernika*, „Ekonomista” 1973b, nr 4.
- Daszyńska-Golińska Z., *Kopernik jako ekonomista*, „Przegląd Warszawski” 1924, t. 4.
- Dmochowski J., *Dokumenty archiwalne*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923 (1923a).
- Dmochowski J., *Kopernik jako działacz gospodarczy*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923 (1923b).
- Dmochowski J., *Kopernik jako teoretyk monetarny*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923 (1923c).
- Drohomirecki J., *Mikołaj Kopernik – rzecznik nowoczesnej koncepcji pieniądza w europejskiej myśli ekonomicznej*, w: *Studia z historii myśli społeczno-ekonomicznej (W 500 rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika)*, red. nauk. W. Boniecki, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe nr 24, Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1975.
- Dunajewski H., *Mikołaj Kopernik. Studia nad myślą społeczno-ekonomiczną i działalnością gospodarczą*, PWN, Warszawa 1957.
- Dunajewski H., *Poglądy ekonomiczne Mikołaja Kopernika*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, nr 3.
- Dunajewski J., *Słowo „O zasadach biciu monety” (Ratio cudendae monetae) Mikołaja Kopernika*, w: *Dwa pierwsze publiczne posiedzenia Akademii Umiejętności w Krakowie*, Czcionkami Drukarni „Czasu” – Wydanie staraniem Akademii, Kraków 1873.
- Fierich J., *Historia doktryn ekonomicznych*, Akademia Handlowa w Krakowie, Kraków 1958.
- Fisher I., *The Purchasing Power of Money: Its Determination and Relation to Credit, Interest and Crises*, The Macmillan Company, New York 1920.

- Galbraith J.K., *Pieniądz: pochodzenie i losy*, PWE, Warszawa 1982.
- Gide K., *Zasady ekonomii politycznej*, wyd. 7, Fiszer i Majewski, Poznań 1929.
- Głąbiński S., *Ekonomika społeczna*, t. 1, Z Drukarni Pillera i Ski, Lwów 1905.
- Głąbiński G., *Historia ekonomiki*, t. 2, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Lwów 1939.
- Głąbiński S., *Wykład ekonomiki społecznej wraz z zarysem polityki ekonomicznej i z historią ekonomiki*, Tow. Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów 1913.
- Górski J., *Wkład Polaków w rozwój nauk ekonomicznych*, w: *Wkład Polaków do kultury świata*, red. M.A. Krapiec, P. Taras, J. Turowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1976.
- Górski J., *Zarys historii ekonomii politycznej*, wyd. 2, Książka i Wiedza, Warszawa 1984.
- Grażyński M., *Memoriał Mikołaja Kopernika o zasadach bicia monety*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 14 (1923a).
- Grażyński M., *Przyczynki do historii myśli ekonomicznej w Polsce w w. XVI*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1923, nr 1–2 (1923b).
- Gumowski M., *Moneta złota w Polsce średniowiecznej*, „Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie” 1912, t. 55.
- Gumowski M., *Poglądy Mikołaja Kopernika w sprawach monetarnych*, w: *Kopernik na Warmii. Życie i działalność publiczna – Działalność naukowa – Środowisko – Kalendarium*, Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) – Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 1973.
- Hilferding R., *Das Finanzkapital*, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Wien 1927.
- Hoszowski S., *Działalność publiczna i gospodarcza Mikołaja Kopernika*, w: *Studia z historii myśli społeczno-ekonomicznej (W 500 rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika)*, red. W. Boniecki, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe nr 24, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1975.
- Hoszowski S., *Kopernik jako ekonomista*, „Życie Gospodarcze” 1953, nr 25 (1953a).
- Hoszowski S., *Wkład Kopernika w postępową myśl ekonomiczną*, „Życie Szkoły Wyższej” 1953, nr 10 (1953b).
- Jarzębowski L., *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1971.
- Kopernik M., *De estimatione monete*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923 (1923c).
- Kopernik M., *Rozmyślenia o reformie monetarnej Prus Królewskich (Meditata)*, Olsztyn, 15 sierpnia 1517 r., w: M. Kopernik, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007 (2007a).
- Kopernik M., *Sposób bicia monety*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923 (1923b).
- Kopernik M., *Traktat o monetach*, w: *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza traktat o biciu monety*, oprac. J. Dmochowski, Gebethner i Wolff, Warszawa 1923 (1923c).
- Kopernik M., *Traktat o reformie monetarnej Prus Królewskich i Książęcych Zasady bicia monety, przed kwietniem 1526 r.*, w: M. Kopernik, *Dzieła wszystkie*, t. 3: *Pisma pomniejsze*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007 (2007b).
- Krzyżanowski A., *Nauka o pieniądzu i kredycie. Zasad ekonomiki część trzecia*, Nakładem Księgarni J. Czernieckiego, Kraków 1922.

- Krzyżanowski A., *Pieniądz*, Akademia Umiejętności – Fundusz W. Spasowicza, Kraków 1911.
- Krzyżanowski A., *Prawo Greshama*, w: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń. Rok 1909*, Akademia Umiejętności w Krakowie, Kraków 1910.
- Lange O., *Ekonomia polityczna*, t. 1, PWN, Warszawa 1959.
- Lewiński J.S., *Kopernik jako ekonomista*, „Ekonomista” 1924, t. 1.
- Lipiński E., *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław 1975.
- Lipiński E., *O interpretację myśli ekonomicznej Kopernika*, „Ekonomista” 1956, nr 1 (1956a).
- Lipiński E., *Poglądy ekonomiczne Mikołaja Kopernika*, PWN, Warszawa 1955.
- Lipiński E., *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, PWN, Warszawa 1956 (1956b).
- Macaulay T.B., *The Works of Lord Macaulay. History of England*, t. 6, Longmans Green and Co., London 1898.
- Macleod H.D., *The Elements of Political Economy*, Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts, London 1858.
- Macleod H.D., *The Theory of Credit*, t. 2, cz. 1, Longmans, Green and Co., London–New York 1890.
- Newcomb S., *Principles of Political Economy*, Harper & Brothers, New York 1885.
- Oresme M., *Traktat o powstaniu, istocie, prawie i zmianach monet*, w: J.S. Lewiński, *Pieniądz, kredyt i ceny*, Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie, Warszawa 1932.
- Polkowski I., *Żywoć Mikołaja Kopernika*, Drukiem J.B. Langiego, Gniezno 1873.
- Radziszewski H., *Podręcznik ekonomii politycznej do użytku szkół średnich w Polsce*, wyd. 2 uzup., Wyd. M. Arcta, Warszawa 1919.
- Roover R. de, *Gresham Thomas*, w: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, vierter Band, Gustav Fischer – J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) – Vandenhoeck & Ruprecht, Stuttgart–Tübingen–Göttingen 1965.
- Rutkowski J., *W sprawie „Zarysu historii polskiej myśli ekonomicznej”*, „Ekonomista” 1953, nr 1.
- Sadowski Z., *Pieniądz a początki upadku Rzeczypospolitej w XVII wieku*, PWN, Warszawa 1964.
- Schumpeter J.A., *Geschichte der Ökonomischen Analyse*, erster Teilband, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1965.
- Sikorski J., *Mikołaj Kopernik na Warmii. Kalendarium życia i działalności*, w: *Kopernik na Warmii. Życie i działalność publiczna – Działalność naukowa – Środowisko – Kalendarium*, Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) – Ośrodek badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 1973.
- Skimborowicz H., *O Mikołaju Koperniku*, Drukarnia Jana Jaworskiego, Warszawa 1873.
- Strasburger E., *Poglądy ekonomiczne w Polsce w XV i XVI wieku (Odbitka z „Ekonomisty”)*, Drukarnia i Litografia p. f. „Jan Cotty”, Warszawa 1918.
- Studentowicz K., *Reforma światowego systemu walutowego*, PWN, Warszawa 1980.
- Szulc D., *Życie Mikołaja Kopernika*, Drukarnia Gazety Codziennej, Warszawa 1855.
- Szelągowski A., *Pieniądz i przewrót cen w XVI. i XVII. wieku w Polsce*, Towarzystwo Wydawnicze, Lwów 1902.
- Taylor E., *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 1, PWN, Poznań 1957.
- Traictie de la première invention des monnoies de Nicole Oresme textes français et latin d’après les manuscrits de la bibliothèque impériale et traité de la monnoie de Copernic texte latin*

et traduction française, publiés et annotés par M. L. Wolowski, Librairie de Guillaumin, Paris 1864.

Traktaty M. Kopernika, Biblioteka Czartoryskich, Kraków, rkps 259.

Zawadzki A.W., *Teoria pieniądza w średniowieczu*, „Ekonomista” 1933, t. 3.

ZNACZENIE TRAKTATU MONETARNEGO *MEDITATA* MIKOŁAJA KOPERNIKA DLA ROZWOJU MYŚLI EKONOMICZNEJ (W 500 ROCZNICĘ JEGO POWSTANIA)

Streszczenie

W 1517 r. Mikołaj Kopernik, genialny astronom polski, ukończył pierwszą wersję traktatu monetarnego zatytułowanego *Meditata*. Z okazji 500 rocznicy tego wydarzenia autor artykułu przedstawia główne idee zawarte w tych traktatach oraz ocenia ich rolę w rozwoju myśli ekonomicznej. Powyższy traktat był pierwszą rozprawą ekonomiczną napisaną w Polsce; stąd data jego powstania może być uznana za datę narodzin polskiej myśli ekonomicznej. Praktycznym celem pism ekonomicznych Kopernika było przygotowanie założeń reformy monetarnej. W tym celu Kopernik sformułował (niezależnie od Arystofanesa) „prawo gorszego pieniądza”, przypisywane również Tomaszowi Greshamowi lub Mikołajowi Oresme, które można traktować jako odkrycie wielokrotne. Wydobyte z zapomnienia po kilku wiekach traktaty monetarne Kopernika nadal budzą szerokie zainteresowanie wśród polskich ekonomistów, będąc przedmiotem długotrwałej debaty naukowej.

Słowa kluczowe: historia myśli ekonomicznej, merkantylizm, zagadnienia pieniężne, prawo gorszego pieniądza

JEL: B10, B11, E40

THE SIGNIFICANCE OF THE MONETARY TREATY *MEDITATA* BY NICOLAUS COPERNICUS FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT (ON THE 500. ANNIVERSARY OF ITS CREATION)

Summary

In 1517, Nicolaus Copernicus, the Polish astronomic genius, completed the first version of his monetary treatise, entitled *Meditata*. On the quincentenary of that event, the author of the paper presents the main ideas incorporated in those treaties, assessing their role in the development of economic thought. The quoted treaty was the first economic thesis written in Poland; therefore, the date of its creation can be perceived as the birth date of Polish economic thought. The practical aim of economic writings of Copernicus was to prepare the principles of monetary reform. For this purpose Copernicus has formulated (independently of Aristofanes), the law of inferior money, ascribed also to Thomas Gresham or Nicole Oresme, which may be considered to be a multiple discovery. Brought

to light after several centuries, monetary treaties written by Copernicus still arouse wide interest among Polish economists, being a subject of long-lasting scientific debate.

Key words: history of economic thought, mercantilism, monetary policy, the law of inferior money

JEL: B10, B11, E40

ЗНАЧЕНИЕ МОНЕТАРНОГО ТРУДА MEDITATA НИКОЛАЯ КОПЕРНИКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ (В 500 ГОДОВЩИНУ ЕГО СОЗДАНИЯ)

Резюме

В 1517 г. Николай Коперник, гениальный польский астроном, закончил первый вариант монетарного труда под заголовком *Mediata*. По случаю 500 годовщины этого события, автор статьи излагает его главные идеи и оценивает их роль в развитии экономической мысли. Вышеназванный труд был первой экономической работой написанной в Польше и поэтому дату его появления можно признать в качестве зарождения польской экономической мысли. Практическая цель экономических трудов Коперника заключалась в подготовке основ монетарной реформы. С этой целью Коперник сформулировал (независимо от Аристофана) «закон худших денег», авторство которого приписывается также Томасу Грешему или Николаю Оресму, что можно рассматривать в качестве многократных открытий. Даже по прошествии нескольких веков, монетарные труды Коперника продолжают возбуждать широкий интерес среди польских экономистов и являются предметом научной дискуссии.

Ключевые слова: история экономических учений, меркантилизм, денежные вопросы, закон худших денег

JEL: B10, B11, E40